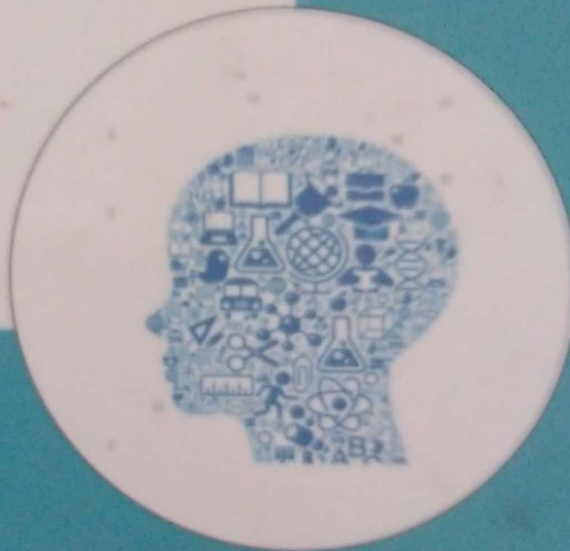


ISSN No 2347-7075
Impact Factor- 7.328
Volume-1 Issue-4

**INTERNATIONAL
JOURNAL of
ADVANCE and
APPLIED
RESEARCH**



Publisher: P. R. Talekar
Secretary,
Young Researcher Association
Kolhapur (M.S), India

Young Researcher Association

International Journal of Advance
and Applied Research (IJAAR)

Peer Reviewed Bi-Monthly



ISSN - 2347-7075

Impact Factor -7.328

Vol.1 Issue-4 Sept 2021

**International journal of advance and applied research
(IJAAR)**

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

22th September 2021 Volume-1 Issue-4

On

Interdisciplinary View on Sustainable Development

Chief Editor

P. R. Talekar

Secretary, Young Researcher Association, Kolhapur(M.S), India

Executive Editors

Dr. Milind V. Bildikar

Principal

B. P. Arts, S. M. A. Science & K. K. C. Commerce College, Chalisgaon,
Tal- Chalisgaon, Dist- Jalgaon, Pin-424101

Co- Editors

Dr. Prakash S. Baviskar

Vice-Principal, Head Dept. of Botany & Bio -Technology

Dr. Ajay V. Kate

Vice-Principal & IQAC Co-ordinator

Dr. Vijay R. Baviskar

Head, Dept. of Geography

*Published by- Dr. Milind V. Bildikar, Principal, B. P. Arts, S. M. A. Science & K. K. C. Commerce College, Chalisgaon,
Tal- Chalisgaon, Dist- Jalgaon, Pin-424101*

**The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall
be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.**

© All rights reserved with the Editors



Sr. No.	Paper Title	Page No.
1	दुग्धसत्तापूर्ण शिक्षण डॉ. कल्याणी मानसोडे	1-3
2	बीड जिल्ह्यातील शाश्वत कृषी विकासामधील समस्या उपाययोजनांचा भौगोलिक अभ्यास प्रा. डॉ. सच्चाराम ज्ञानोबा बाबभारे, प्रा.बाळासाहेब शिवाजी सेठ	4-6
3	शिव सभानता विषयक समाजसुधारकांचे योगदान: एक समाजशास्त्रीय अभ्यास प्रा. लक्ष्मण बापूराव शिरोडकर	7-9
4	महाराष्ट्र राज्यातील रेल्वे मार्गाची सापेक्ष घनता - भौगोलिक अध्ययन डॉ. राजेश पंडुरंग केवळ	10-13
5	संतुलित आहाराचे मार्गदर्शक तत्वे प्रा. डॉ. गीतम शिंदे, प्रा. डॉ. अंबादास फडतारे	14-16
6	शाश्वत विकासासाठी पर्यावरण शिक्षणाची भूमिका प्रा. डॉ. दिलीप नि. कांबिकार	17-20
7	भारतीय शेतीसमस्यांचे जाणकार- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रा. विजय देविदास वाकोडे	21-23
8	जळगाव जिल्ह्यातील मराठा मतदार वर्गाच्या राजकीय उदासिनतेचे अध्ययन विशाल रविंद्र गवळी, डॉ. मनिषा अनिल कचरे	24-30
9	समाज विकासातील साहित्याची भूमिका प्रा. दया केंडे	31-34
10	हवामान बदलाचा भारतीय शेतीवर झालेला परिणाम प्रा. सुसज्जा हरी कोळी	35-38
11	नवे शैक्षणिक धोरण व उच्च शिक्षण डॉ. घालेराव के. के.	39-42
12	अधुनिक कृषि पध्दती में बढ़ता उर्वरकों का उपयोग एवं दुष्प्रभाव (मध्यप्रदेश के विशेष सन्दर्भ में) डॉ. जयजयशंकर	43-47
13	ग्रीन हायड्रोजन - शाश्वत उर्जेचा समृद्ध पर्याय प्रा. विश्वनाथ देविदास पाटील	48-51
14	हवामान बदल आणि भारतातील कृषी उत्पादकतेवर त्याचा परिणाम डॉ. मनिषा शिवाजी पाटील	52-55
15	पर्यटन उद्योग शाश्वत विकासासाठी भारत सरकारच्या पर्यटन धोरणांचा अभ्यास. प्रा. डॉ. नयना शिंदेराव पाटील	56-61
16	बीड जिल्ह्यातील भूमी उपयोजन : एक भौगोलिक अभ्यास डॉ. हरिदास बी. पिशाळ, श्री. सुभाष सुकदेव पाटील	62-63
17	कंधार तालुक्यातील ग्रामीण समस्यांचा भौगोलिक अभ्यास के.के. मणपत संघाकर, डॉ. एम. पी. बाबकरी	64-66
18	अंतरविद्याशास्त्रीय संशोधनाची आवश्यकता प्रा. डॉ. प्रकाश ज्ञानोबा बाबभारे	67-69
19	पर्यावरण आणि मानवी आरोग्य डॉ. सुषम व. मजोरे	70-72



शाश्वत विकासासाठी पर्यावरण शिक्षणाची भूमिका

प्रा. दिलीप नि. लांजेवार

भूगोल विभाग प्रमुख मातोश्री शांताबाई गोटे महाविद्यालय, वाशिम

प्रस्तावना:-

पृथ्वीतलावावर येणाऱ्या भावी पिढ्यांच्या गरजा भागविणाऱ्या पर्यावरणाची गुणवत्ता कायम राखून वर्तमान पिढ्यांच्या गरजा भागविण्याच्या दृष्टीने साधण्यात येणारा विकास म्हणजेच शाश्वत विकास होय. शाश्वत विकास म्हणजे वर्षानुवर्षे अखंडपणे चालू राहिल असा विकास. विकास म्हणजे नुसतीच वाढ नव्हे कारण विकास हा शब्द संख्यात्मक आणि गुणात्मक अशी दोन्ही स्वरूपाची वृद्धी दर्शवितो. अनेक उपक्रम राबवून आपण समाज, शाळा यांच्यामध्ये पर्यावरणाची हानी होवू नये म्हणून विद्यार्थ्यांची सकारात्मक अभिवृत्ती व मूल्ये रुजवू शकतो. पर्यावरण जाणीव जागृती करणे हे शाश्वत विकासाने एक महत्वाचे अंग आहे. शाश्वत विकास म्हणजे मानवी जीवनात अशा पध्दतीचा विकास करणे ज्याचा पर्यावरणावर कोणताही वाईट परिणाम होणार नाही. अशा पध्दतीचे तंत्रज्ञान विकसित करायला हवे, वापरायला हवे की ज्याचा परिणाम पर्यावरणाच्या गुणवत्तेवर होणार नाही. निसर्गाचा, पर्यावरणाचा विचार करून केलेला विकास म्हणजे शाश्वत विकास हा इजारी, साखी वगैरे शिक्षणाने असेल. आपणासाठी उपलब्ध असलेल्या सर्व प्रकारच्या नैसर्गिक स्रोतांना हानी न पोहोचविता त्यांना विवेकपूर्ण उपयोग करून घेतल्यास शाश्वत विकास साध्यता येतो. शाश्वत विकासामाठी पर्यावरणीय घटक, आर्थिक घटक, सामाजिक घटक, आणि मानवीय घटक या सर्वांचा विचार करावा लागतो.

व्याख्या:-

"पृथ्वीतलावर येणाऱ्या भावी पिढ्यांच्या गरजा भागविणाऱ्या पर्यावरणाची गुणवत्ता कायम राखून वर्तमान पिढ्यांच्या गरजा भागविण्याच्या दृष्टीने साधण्यात येणारा विकास म्हणजेच शाश्वत विकास होय". शाश्वत विकासाने संकल्पनेमध्ये निसर्गाची तारणधर्मता हा सिध्दांत महत्वाचा ठरतो. निसर्गाची तारणधर्मता म्हणजे ठराविक लोकसंख्येच्या आवश्यक गरजा पूर्ण करण्याची निसर्गाची क्षमता होय. शाश्वत विकास म्हणजे वर्षानुवर्षे अखंडपणे चालू राहिल असा विकास म्हणजे नुसतीच वाढ नव्हे कारण विकास हा शब्द संख्यात्मक आणि गुणात्मक अशी दोन्ही स्वरूपाची वृद्धी दर्शवितो. विकास ही संकल्पना व्यापक स्वरूपाची असून या संकल्पनेत अनेक घटकांचा समावेश असतो.

शाश्वत विकासाचे घटक:-

1. दरडोई उत्पन्नात वाढ होते
2. उत्तम जीवनस्तर प्राप्तीची संधी
3. स्वास्थ्य आणि पोषण स्तरात सुधारणा होते.
4. शैक्षणिक स्तरात सुधारणा
5. नैसर्गिक स्रोताची समृद्धता आणि उपलब्धता
6. उत्पन्नाचे विवेकपूर्ण वितरण
7. मानव अधिकारांची सुरक्षितता
8. निसर्गाचे आणि नैसर्गिक स्रोतांचे संवर्धन

9. जीवनाच्या गुणवत्तेत सर्वकथा स्वरूपाची वृद्धी

10. जीवनात सुख समृद्धी आणि शांतीची प्राप्ती

निसर्गाच्या शाश्वत विकासासाठी आवश्यक बाबी:-

1. मानवाने निसर्गाच्या तारणक्षमतेच्या पातळीत राहिले पाहिजे. त्यासाठी लोकसंख्या नियंत्रित असली पाहिजे. त्याचबरोबर लोकसंख्येची सुखाची हावही आटोक्यात ठेवली पाहिजे.
2. सांघनसंपत्ती विना मानवाचे अस्तित्व असूच शकत नाही अशी निसर्गाने दिलेली साधनसंपत्ती नियोजनरूढ पध्दतीने वापरली पाहिजे.
3. तंत्रविज्ञानाचे अधिकाधिक फायदे आणि निसर्गाची हानी वापेक्षा निसर्गाचे संतुलन ठेवून मर्यादित फायदे घेण्याची वृत्ती विकसित झाली पाहिजे.
4. मानवाच्या राष्ट्रपीमानाच्या पध्दती, जीवनाकडे पाहण्याचा नवी दृष्टिकोन यामध्ये बदल होणे गरजेचे आहे.
5. खेड्याकडे चला ही महात्मा गांधींनी दिलेली हाक ऐकली पाहिजे. खेडी स्वयंपूर्ण केली इतकीच याचा विचार केला पाहिजे.
6. एम.एस. स्वामीनाथन फाउंडेशनने पांडिचेरीत स्वयंपूर्णे जैविक खेडी विकसित केली आहेत. जैविक-खेडे हे ग्रामीण विकासाचे एक माॉडेल आहे. दारिद्र्य निर्मूलन, रोजगार निर्मिती, उद्योजकता विकास, पर्यावरण संतुलन आणि जैविक शेती या सर्व घटकांचा या माॉडेलमध्ये एकात्मिक पध्दतीने विचार केला आहे.
7. शाश्वत विकासाचा विचार करून आम्ही दैनंदिन व्यवहारात वागणे, आचरण करणे अत्यंत गरजेचे आहे. आर्थिक विकासापेक्षा अधिक महत्त्वाचा आर्थिक विकास आहे. ही विचारप्रणाली सर्व प्राणीजातंकांना सुखी ठेवू शकते. शाश्वत विकासाकडे नेवू शकते. पर्यावरणीय समस्या ही केवळ ब्राह्मू निसर्गातील समस्या नाही तर तिचे मुळ माणसाच्या मनोवृत्तीत आहेत. स्पर्धा, हाव, आक्रमकता, भोगवाद हे माणसाच्या वृत्तीतून कमी झाले पाहोवेत. निसर्गाच्या विकासातच मानवाचा विकास सामावलेला आहे. 'भी ही जगती, तुम्हीही जगा' हे कल्पक माणसाना न्यायी आणि शाश्वत विकासाकडे घेवून जाईल.

कोबडीचे अंडे तजरेसमोर आणल्यास त्यामध्ये दोन भाग स्पष्ट असतात. एक पिवळा व एक सांदरा पिवळा भाग, जो गर्भ असतो आणि सजीव असतो. तर पांढरा भाग यर्भास अथ पुरविते. या प्रतिपत्न्याद्वारा पिवळा भाग वस्तुस्थिती आणि इतर सजीव दर्शवितो तर पांढरा भाग सजीवांचे पर्यावरण दर्शवितो. अंत्येतील पिवळ्या भागात वृद्धात्मक व पांढऱ्या भागात लवसा म्हणतात. हे दोन्ही भाग एकमेकां शिवाय विरधीक आहेत. सांदरा भाग सध्यात अमेक सत्य गर्भ बाडतो. तो दोषपूर्ण असेल तर गर्भ तह होतो. वरील स्थिती मनुष्य व पर्यावरणात संतुलन आणू शकते. पर्यावरण सुरक्षित समृद्ध आणि गुणवत्तापूर्ण असेल तरच मनुष्याचे अस्तित्व कायम राहिले अन्वथा नाही. पर्यावरणापासून मनुष्याच्या सर्व गरजा भागतात तर बदल्यात पर्यावरणसुद्धी सजीवांनी केलेली हानी सहन करते आणि त्यांच्याकडून करण्यात आलेल्या संवर्धनामुळे लाभान्वित होते. हेच शाश्वत विकासाचे सूत्र आहे. जर या पर्यावरणात बिघाड झाला तर त्या खालील प्रमाण समस्या निर्माण होवू शकतात.

पर्यावरणीय समस्या:-

1. जल, वायु, ध्वनी, भूमी प्रदूषण
2. किरणोत्सारी प्रदूषण
3. परिसंस्था अंसतुलन
4. नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे शोषण
5. ऊर्जा संकट

प्रा. दिलीप नि. जांजेवार

6. कीटकनाशके, तणनाशके यांचा वापर
7. ओझोन धराचे क्षरण
8. वन्य जीवांचा न्हास.
9. प्राणी व वनस्पती प्रजातीचे नामशेषत्व
10. वाळवंटीकरण
11. अंतराळ प्रदूषण

परंतु समस्या कितीही मोठी असली तरी तिचे समाधान शिक्षणाच्या माध्यमातून शोधता येते.

शाश्वत विकासा साठी शिक्षणाची भूमिका:-

पर्यावरणाच्या सर्वांगीण सुरक्षिततेसाठी शिक्षणाच्या माध्यमातून अध्ययन अध्ययन केल्या मध्ये पर्यावरणा विषयी जाणीव जागृती, ज्ञान, सकारात्मक अभिवृत्ती आणि मूल्ये तसेच पर्यावरण सुसंगत अशी कृतीशीलता निर्माण करण्याची प्रक्रिया शिक्षणातून शक्य आहे.

1. सकारात्मक मूल्यांची जोपासना:-

विविध प्रकारच्या कृती, प्रकल्प आणि उपक्रमात विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष सहभाग घेऊन विद्यार्थ्यांना पर्यावरणाबद्दल आदर, प्रेम, संवेदनशीलता, नीटनेटकेपणा, निसर्गाबरोबर एकरूपता, सजीव सृष्टीबद्दल कुतूहल आणि जिद्दाळा निसर्गसंगत जीवनशैलीचा अंगिकार साधन संपत्तीचा समजसपणे वापर करण्याची वृत्ती स्वच्छता, सहजीवन कृतीशीलता इ. मूल्यांचा विकास विद्यार्थ्यांमध्ये व्हावा यासाठी शिक्षकाने प्रयत्नशिल व्हावे.

2. विद्यालय: हे एक पर्यावरण स्रोत केंद्र बनवणे:-

समाजाने महाविद्यालये, विद्यालये यांचा आदर्श घ्यावा अशा प्रकारचे विद्यालयामध्ये पर्यावरणाशी संबंधित सर्व प्रकारचे साहित्य, मासिके, पत्रिका, पुस्तके, चार्टस, प्रतिमाने उपकरणे इ. तसेच पर्यावरणाशी संबंधित संगणक व इंटरनेटची सुविधा असणे अपेक्षित आहे. सामाजिक वनीकरण विभाग व पर्यावरणाच्या क्षेत्रात कार्यरत शासकीय, अशासकीय आणि स्वयंसेवी संस्था यांचेबरोबर समन्वय साधणे आवश्यक आहे.

3. महाविद्यालयात पर्यावरण शिक्षण मंडळाची स्थापना करणे:-

पर्यावरणाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी सकारात्मक वृत्ती, मूल्ये विकसित करण्यासाठी तरुण विद्यार्थ्यांचे मंडळ उभे करून त्याद्वारे विविध उपक्रम राबविण्याची गरज आहे. लगतचा परिसर अथवा सुदुरच्या प्रदेशात जाण्याचा आणि कार्य करण्याची तयारी असलेल्या उत्साही व्यक्तींचे सहकार्य घेऊन विविध दिन, उपक्रम साजरे करता येतील. पर्यावरणातील अनेक घटक व नैसर्गिक आपत्तीचे व्यवस्थापन यासाठी जाणीव जागृतीचे उपक्रम स्थानिकरित्या राबविता येतील. वैयक्तिक पातळीवर पर्यावरण संरक्षणासाठी उपाययोजना कराव्यात.

5. पर्यावरण मेळावे/ प्रदर्शनाचे आयोजन:-

ऊर्जेच्या पर्यायी साधनांबाबत जनजागृती स्थानिक गरजा आणि समस्यांवर प्रकाश टाकणे, सृजनशिलतेला वाव देणे विविध प्रकारचे प्रदूषण आणि त्याचे मानवी स्वास्थावरील परिणाम इ. गोष्टींची समाजामध्ये जागृती निर्माण करणे हे पर्यावरण प्रदर्शनातून साध्य करता येईल.

6. क्षेत्रभेटी, प्रकल्प, पर्यटन, पर्यावरण संग्रहालय इ. मधून पर्यावरणविषयक प्रेम, तसेच जागृती करता येईल.
7. पर्यावरणाच्या विविध पैलूवर तंत्राची व्याख्याने आयोजित करणे.
8. पर्यावरणविषयक बाबींवर चर्चासत्रे, कृषीसत्रे, कार्यशाळा आयोजित करणे.
9. पर्यावरणविषयक साहित्य निर्मितीवर कृतीसत्राचे आयोजन करणे.
10. विविध स्पर्धांचे आयोजन करणे.

प्रा. दिवीप नि. लांबेवार

11. अध्यायस्थान भेट देऊन जैवविविधतेचे निरीक्षण करणे.
12. संरक्षित क्षेत्रे अथवा जवळच्या वनात आठवण्याचा वनस्थली, प्राणी व पक्ष्यांचे निरीक्षण करणे.
इत्यादी उपक्रमांच्या माध्यमातून पर्यावरण विषयक जनजागृती करणे शक्य आहे.

शाश्वत विकासात वैयक्तिक व सभाजाचे कर्तव्य:-

1. इत्येकाने दरवर्षी किमान एक झाड लावावे व त्याचे संगोपन करावे.
2. पाण्याचा वापर थरजेपुरता करावा.
3. बीजेचा वापर काटकसरीने करावा.
4. सौर ऊर्जा व पवन ऊर्जेच्या वापराला प्राधान्यक्रम द्यावा.
5. घरातील केरकचरा योग्य ठिकाणी टाकावा किंवा त्याचे योग्य व्यवस्थापन करावे.
6. ध्वनीप्रदूषण टाळण्यासाठी घरातील टि. व्ही, टि. सेट किंवा सार्वजनिक लाऊडस्पीकर इ. आवाज मर्यादित ठेवावा.
7. खनिज तेलाला वाचविण्यासाठी वैयक्तिक वाहनाऐवजी सार्वजनिक वाहनाचा वापर करावा.
8. पावसाच्या पाण्याचे जलपूनर्भरण करावे.
9. पिकांना पाणी देण्यासाठी ठिंबक सिंचन किंवा तुषार सिंचनाचा वापर करावा.
10. शौचालयासाठी उघड्यावर न वसता शौचालयाचा उपयोग करावा.

निष्कर्ष:-

आपणास विकास साधायचा असल्यास शाश्वत विकासा शिवाय पर्याय नाही. कारण याच प्रकारे जर पर्यावरणाचा न्हास होत गेल्यास भावी पिढ्यांचे भविष्य अंधकारमय असल्याचे दिसून येते. त्यासाठी अनेक उपक्रम राबवून आपण समाज,शाळा यांच्यामाध्यमातून पर्यावरणाची हानी होवू नये म्हणून विद्यार्थ्यांत सकारात्मक अभिवृत्ती व मूल्य रुजवू शकतो. पर्यावरण जाणीव जागृती करणे हे शाश्वत विकासाचे एक महत्वाचे अंग आहे. अशाप्रकारे जर आपण आपले पर्यावरण वाचविले, सुरक्षित ठेवले तर आपोआपच शाश्वत विकास घडून येऊ शकतो.

संदर्भ:-

- 1) प्रा. नीला पाथरे (2006) पर्यावरण शिक्षण, चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर
- 2) डॉ. के. म. भांडारकर (2006) पर्यावरण शिक्षण, नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे
- 3) अट्टिराव, अनिशाड, धापटे, बराट, भोस (2005) पर्यावरण विज्ञान, निराली प्रकाशन, पुणे
- 4) प्रा. पी.ए. चौधरी, (2013) संपूर्ण पर्यावरणशास्त्र, प्रशांत प्रकाशन, जळगाव

Chalisingaon Education Society's

B. P. Arts, S. M. A. Science & K. K. C. Commerce College, Chalisingaon

Dept. of Geography & Internal Quality Assurance Cell

Affiliated to

Kavayitri Bahinabai Chaudhari, North Maharashtra University, Jalgaon

22ND SEPTEMBER 2021, DAY-WEDNESDAY

Organized by

One Day Multidisciplinary International E-Conference

On

Interdisciplinary View on Sustainable Development



This is to certify that Prof. /Dr. /Ms. Dr. Dilip N. Lanjewar
M.S. Gote college, Washim

has participated in One Day Multidisciplinary International E-Conference on "Interdisciplinary View on Sustainable Development" organized by the Dept. of Geography and IQAC Cell of B. P. Arts, S. M. A. Science & K. K. C. Commerce College, Chalisingaon on 22nd September 2021, in Virtual mode.

He/She has presented a research paper entitled "शाश्वत विकासासाठी पर्यावरण शिक्षणाची भूमिका"

Dr. Vijay, R. Baviskar
Convener & Head, Dept. of Geography

Assistant Professor
Mishraji Shambhuji Gote
College, Chalisingaon
Vice-Principal & IQAC Co-ordinator
Jalgaon, M.H.

Dr. Milind, V. Bihlikar
Principal